

O požigalski ofenzivi v Istri

Govor dr. Jožeta Pirjevca v Dekanijah, 28. septembra 2013

Drage tovarišice, spoštovani tovariši

Stopimo z mislijo v september 1943, ki je bil tako usoden za naš narod posebno v Istri in na Primorskem. Po izkrcanju Anglo-Američanov na Siciliji je, kakor veste, 25. julija istega leta padel Mussolini. Na čelu italijanske vlade ga je zamenjal maršal Badoglio, ki je kmalu zastavil tajne pogovore z zahodnimi zavezniki, saj je bilo jasno, da Italija ne more več sodelovati v vojni na strani Hitlerjeve Nemčije. Tretjega septembra je bila podpisana v kraju Cassibile na Siciliji kapitulacija Italije, o kateri pa se je razvedelo šele pet dni kasneje 8. septembra. Kralj Viktor Emanuel III. je z Badoglijevo vlado zbežal na jug pod okrilje Anglo-Američanov, italijanska država in vojska pa sta se sesuli kot hiša iz kart. Nemci so seveda pričakovali tak razvoj dogodkov in so se pripravljali, da s svojimi enotami zasedejo apeninski polotok, kakor tudi ozemlja na Balkanu, ki so jih od napada na Jugoslavijo Italijani imeli pod svojo oblastjo. Ta operacija je zahtevala veliko število vojakov, ki pa jih Hitler po strašnih izgubah na vzhodni fronti ni imel več na razpolago. Zato so se nacisti najprej zadovoljili s tem, da so okupirali glavne postojanke, medtem ko na številne vmesne teritorije niso prodrli. V kaotičnih razmerah splošnega kolapsa je tako večina istrskega polotoka ostala brez prave oblasti. Ljudje so seveda izrabili priliko, začeli razoroževati italijanske vojake in karabinerje, napadati njihove postojanke in druga poslopja, ki so jih smatrali za centre propadlega režima, osvobajati jetnike, obenem pa se tudi maščevati na najbolj zasovraženimi predstavniki fašizma. Treba je namreč opozoriti na dejstvo, da je bil istrski fašizem, ki je izviral iz iredentizma, če je mogoče, še bolj fanatičen od tržaškega in da je bil že po tradiciji odkrito sovražen do vsega kar je imelo slovenski ali hrvaški predznak. Poleg tega je bila Istra v kleščah velike bede in socialne razslojenosti, saj je spadala poleg Kalabrije na dno najbolj revnih italijanskih dežel. V tako obupni situaciji, v kateri so bili »ščavi« smatrani kot nekakšni podljudje, je bil pravi čudež, da so se v Istri začele organizirati prve partizanske enote, ki so se povezale s slovensko OF oziroma s hrvaškim partizanskim gibanjem. Zgodilo se je nekaj, česar nihče ni pričakoval: »ščavi« so se dvignili v upor, se začeli organizirati in skušali razširiti svojo nadzor nad celotnim istrskim polotokom. Večino italijanskega prebivalstva, ki na kaj takega ni računala, saj je na Slovane gledala kot na brezoblično čredo, je zajela panika. Toliko bolj, ker so se zelo jasno izrekli za priključitev Istre k Sloveniji oziroma Hrvaški in se pripravljali, da sodijo aretiranim fašistom.

Obdobje svobode ni dolgo trajalo. Za Nemce je bilo namreč izredno pomembno, da razširijo svoj nadzor nad celotnim obalnim ozemljem, saj so bili prepričani, da načrtujejo Anglo-Američani izkrcanje na vzhodnem Jadranu, kar naj bi jim dovolilo da s svojimi četami udarile proti srcu Tretjega Rajha, proti Avstriji. Zaradi tega Hitler dežele Julijske Benečije tudi ni prepustil Mussolinijevi Salojski republiki, ki jo je kot marionetno državo ustanovil na severu Italije, temveč je ukazal, da se Ljubljanska pokrajina, skupaj z videmsko, tržaško, istrsko in reško oblikuje v posebno operacijsko cono, poimenovano »Adriatisches Küstenland« ali »Jadransko primorje«, ki je bilo neposredno podvrženo nemški civilni in vojaški upravi. Načeloval ji je koroški Gauleiter Rainer, z njim pa je sodeloval eden najbolj fanatičnih koroških nacistov, Odilo Globočnik, ki je bil po očetu na žalost Slovenec. Omenjeni esesovec se je od začetka vojne izkazal kot preganjalec Judov v Galiciji, kjer je uspešno sodeloval pri njihovem množičnem iztrebljanju. Dejstvo, da se je nemškimi oblastmi zdelo potrebno, da tega inženirja smrti pošljejo v naše kraje, samo po

sebi priča, kako vznemirjene so bile zaradi slovenskega in hrvaškega partizanskega gibanja, ki ga je bilo treba na vsak način zatreti, da bi se v primeru desanta Angležev in Američanov na obalah severnega Jadrana Wehrmacht napadalcem lahko učinkovito postavil po robu. V ta kontekst je treba vključiti operacijo »Säuberung Istriens« ali po naše „Čiščenje Istrije“, ki jo je nemška vojska sprožila na začetku oktobra 1943, da si zagotovi popolno kontrolo na polotokom. Izpeljana je bila z nezaslišano krutostjo, ki je terjala na tisoče žrtev predvsem civilnega prebivalstva, medtem ko so bile partizanske enote skoraj izničene. V tej operaciji so se nacistom pridružili tudi lokalni fašisti, kar je z druge strani prisililo hrvaške partizanske oblasti, s sedežem v Pazinu, da se na hitro znebijo tistih fašističnih veljakov, ki so bili aretirani v drugi polovici septembra. Na hitro so jim sodili, včasih pa tudi brez sodbe postrelili in jih vrgli v »fojbe«. Vsega je v tem navalu nasilja izgubilo življenje okrog 400 ljudi.

Zdelo se mi je pomembno, drage tovarišice in tovariši, načrtati ta zgodovinski okvir, da vanj umestim, dve ugotovitvi. Da opozorim najprej na umetno negovano polemiko v zvezi s fojbami, ki je v sosednji Italiji še živa, in ki sloni na tezi, da so bili tisti, ki so v njih izgubili življenje, pobiti samo zaradi tega, »ker so bili Italijani«. Če tako imenovanih »istrskih fojb« ne vključimo v razmere, kakršne so nastale v Istri skozi stoletja zaradi dominacije italijanskih gospodov nad slovanskimi koloni, dominacije, ki jo je fašizem s svojim nasiljem še zaostрил, in gledamo nanje kot na izraz »slovanskega barbarstva«, pademo v plen tisti retorični miselnosti, po kateri so nekateri narodi več vredni od drugih. To se na žalost v današnji Italiji še dogaja, kar pomeni, da je tistih 400 nesrečnikov, ki so septembra 1943 končali v fojbah, vrednih spomina, medtem ko pa so povsem v pozabi tisti tisoči, ki so izgubili življenje ali bili deportirani v nemška taborišča naslednjega oktobra. Taka selektivna interpretacija zgodovine je nesprejemljiva, saj ne more prispevati k sožitju med narodi, ki se srečujejo v severnojadranskem prostoru, tistemu sožitju in medsebojnemu spoštovanju, brez katerega ne more biti skupnega gospodarskega in kulturnega razvoja.

Druga ugotovitev, na katero bi želel opozoriti, je naslednja: kljub nasilju, ki so ga nacisti in fašisti udeležali proti lokalnemu prebivalstvu v Istri, njegove uporniške volje niso zlomili. Dejstvo, da je partizansko gibanje preživelo in se v tem prostoru v drugi polovici leta 1943 vse do maja 1945 še razmahnilo, samo po sebi priča, kako močna je bila volja po nacionalni uveljavitvi in socialni preobrazbi velikega dela istrskega prebivalstva. Brez te volje bi danes ne bilo slovenske in hrvaške Istre.

Svoje nastope, drage tovarišice in tovariši, na svečanostih kakor je današnja, navadno sklenem s kratkim razmislekom tudi o sodobnih razmerah, v katerih živimo. Naj končam samo z ugotovitvijo, da smo Slovenci v preteklosti izkusili marsikaj hudega, da pa smo se znali vedno postaviti po robu sovražnim silam. Danes se dogaja, da smo pod pritiskom globalne krize pa tudi notranjih razprtij, ki jih naša desnica skuša pogrevati tudi z revizionistično interpretacijo druge svetovne vojne in z rehabilitacijo kolaboracionizma. Mislim, da tolmačim misel nas vseh, če rečem, da Primorci ostajamo zvesti dediči naših partizanskih očetov in dedov.

Živela OF, živela Slovenija! Partizanska Slovenija!